

D O K U M E N T U M

Temirkul Umetalijev szovjet-kirgiz költő a II. világháború alatt tiszti rangban vett részt a Magyarország felszabadításáért vívott harcokban. Szabó Lőrinc, akinek Budapest ostroma idején személyes segítségére volt, A börtönből című versében énekelte meg vele való találkozását. Szerkesztőségünk azzal a kéréssel fordult Umetalijevhez, hogy a Vigília számára írott visszaemlékezésében mondja el megismerkedésük történetét, a felszabadító harcokhoz fűződő élményeit és egyúttal ismertesse meg velünk a magyar irodalomról alkotott véleményét. A költő válaszelevelében hangsúlyozta Szabó Lőrinc költői és emberi érdemeit, amely kettőjük kapcsolatát végül is barátsággá mélyítette. Ennek szép megnyilvánulása volt az is, hogy Szabó magyarra fordította az ő költeményeit, Umetalijev pedig kirgiz nyelvre ültette át a magyar poéta versciklusát. Az alábbiakban Termikül Umetalijev írását közöljük.

NEM FELEDTEM EL BUDAPESTET

Írta TEMIRKUL UMETALIJEV

Az első magyar város, amelyet 1944 októberében felszabadítottunk, a Tisza-parti Szeged volt. A lakosság nagy örömmel és szeretettel fogadta a szovjet harcosokat: a város apraja-nagyja kitódult az utcákra, színes szalagokkal, virágokkal árasztottak el bennünket, étellel, itallal kínálgattak. Mi is nagyon örültünk, és szívből gratuláltunk a szülővárosuk felszabadulásához.

A hitlerista csapatok makacs ellenállást tanúsítottak, de hadseregünk csapásai alatt hátrálva, kénytelenek voltak egyik várost a másik után feladni. Néhány nap múlva, november elején bevonultunk Kecskemétre. Kecskemét teljesen kihaltnak tűnt, mert lakói félelmükben vagy elhagyták a várost, vagy pincékben, vermekben rejtőzködtek. Mikor rábukkanunk néhány emberre, kiderült, hogy a fasiszták és a nyilasok hazug hírei félemlítették meg őket: az ázsiaiak kirabolják és lemészárolják a lakosságot! (Az „ázsiaiak” — ezek a mi katonáink voltak.) Sokan kérdezték tőlünk: — Mikor kezditek el a sortüzeket? A gyerekeket is le fogjátok löni?

Sok időre és türelemre volt szükség, míg felvilágosítottuk őket a szovjet hadsereg felszabadító missziójáról, arról, hogy a mi kötelességünk az emberek megmentése, nem pedig legyilkolásuk. Sem a foglyul ejtett tiszteket, sem a sor-katonákat nem lövők agyon. Ezt látva, az emberek nem hittek többé a fasiszta propagandában s ettől kezdve bátran el-eljöttek hozzánk és hírül adták, hol mi történik, hol rejtőzködik még ellenség.

Decemberben Ercsi mellett átkeltünk a Dunán. A németek próbálkoztak ugyan néhány ellentámadással, de sikertelenül, s a Balaton felé vonultak vissza. December 26-án, Esztergomot elfoglalva, körülvártuk Budapestet. Két-

napi elkeseredett harc után előőrseink északnyugatról behatoltak Budára és az ellenséget a Dunának szorították.

Hát ezekben a napokban talákoztam én Szabó Lőrincel. Így történt: kora reggel két géppuskással végigjártam hadosztályunk előőrseit. Hideg volt, havazott. Az egyik szűk utcában kis, emeletes villa előtt sovány, szemüveges férfi állt felöltöben, kalapban, az arcán rémület. Szemügyre véve vállapjaimat, megkérdezte: — Oficér? Igenlő válaszmomra belső zsebéből elővett valami igazolványt és azt mondta: — Költő! Erre megmutattam neki saját, szovjet írószövetségi tagkönyvem, Gorkij aláírásával.

— Én is költő... — válaszoltam.

— Kolléga! — mondta ő felragyogó arccal, kézen fogott és húzott a ház felé. Szerencsére az egyik géppuskás moldvai volt és értett valamennyit magyarul. Ő lett a tolmácsunk. Bementünk a házba. Az emeleten egy rajnyi katona nyüzsgött, egyikük egy karosszékekben füstölt, mások a szobákban lődörögtek, nézegették a könyveket, ketten még a háztetőre is kimásztak. Hiába, a háború az háború.

— Nem tudnak magyarul, lehet, hogy gorombáskodtak, vagy talán nem úgy viselkedtek, ahogy szokás — gondoltam. Tiszt nem volt köztük. Mikor megláttak, egyikük, a rajvezető, tisztelettel és jelentette, kik ők, honnan és miért jöttek ide. Kiderült, hogy egyik ezredünk parancsnoki szakaszához tartoznak és a törzs részére keresnek megfelelő helyet.

— Nézzétek csak, elvtársak — mondtam —, ennek a háznak a gazdája magyar író, világhírű, mint a mi Gorkijunk. Tudjátok, kicsoda Makszim Gorkij?

— Hogyne tudnánk, gárdafőhadnagy elvtárs! — válaszolták.

— Akkor hát ne zavarja, ne bántsa senki ezt az embert. Munkájához feltétlen nyugalomra van szüksége.

— Mi nem bántottuk...

— A törzskarnak pedig keressetek másutt szállást, értették?

— Értették.

— Akkor induljatok.

A katonák távozása után a házigazda megmutatta nekem könyvtárát. Az egyik polcra leemelt néhány könyvet:

— Nézze csak meg, lapozzon bele! Marx és Engels művei magyarul, németül, angolul.

Csodálkoztam: — Hogy sikerült megmennteni ezeket a köteteket?

— Nálam nem volt házkutatás — válaszolta Szabó Lőrinc —, különben nem maradtunk volna életben, hiszen ilyen könyvek rejtegetéséért főbelövés járt. Búcsúzni kezdtem, de ő nem engedett el. A pincéből feljöttek az asszonyok, s mindnyájan kérleltek, hogy ne menjünk.

— Ha maguk elmennek, mások jönnek majd. Félünk...

— A hajuk szála sem fog meggörbülni, ne nyugtalankodjanak!

De csak nem akartak elengedni minket. Akkor aztán fogtam egy darab kartonpapírt és ráírtam: „Ebben a házban Szabó Lőrinc, a híres magyar író lakik. Kéretik, hogy senki se zavarja őt munkájában.” Aláírtam a nevemet, rangomat, és kiakasztottam az ajtóra.

— Most aztán senki sem fog bejönni. Viziontlátásra, barátaim!

A bekerített németek makacsul tartották magukat, s így minden utcáért, minden házért meg kellett küzdeni. Egész idő alatt, 1945. február 13-ig Budán voltam, nem messze Szabó Lőrincéktől, és gyakran meglátogattam a Volkmann utca 8 számú házat. A kartonpapírt senki sem tépte le. A költő megismertetett a feleségével és gyermekeivel: Lóciával és Klárával. Nemegetszer mondták nekem: — Köszönjük szépen, amit értünk tett! Milyen fegyelem van a maguk katonái között. Idejönnek, megállnak az ajtó előtt, elolvassák a kiírást és elmennek. Fegyelem! Ez szerzi meg maguknak a győzelmet.

Sokat beszélgettünk irodalomról és kulturális kérdésekről. Meséltem a kirgiz népről, irodalmunkról, a Manasz-eposzról stb. Lőrinc is sok mindent elmondott a saját népéről, arról, hogy a magyarok valamikor keleten éltek az Ural és az Irtis folyó között, és hogy több, mint ezer éve vándoroltak ide a Duna partjára; beszélt a Habsburgok elleni harcról, Kossuth Lajosról stb.

A magyar irodalomról a lehető legjobb véleményem van. Milyen fejlett, haladó, európai irodalom ez! Az az irodalom, amelyet olyan nagy nevek fémjeleznek, mint Petőfi Sándor, Ady Endre, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc és mások, nem is lehet más, csak haladó. Mindazt, amit a magyar irodalomból lefordítottak oroszra, nagy örömmel és gyönyörűséggel olvasom. Különösen tetszik a csengőhangú magyar költészet.

Nem tudom 1945 Budapestjét elfelejteni. Fáj a szívem, ha a felrobantott hidakra, a rombadőlő, kiégett házakra és a rémült, kiéhezett, elkínzott emberekre emlékezem. A németek csak raboltak és gyilkoltak, de hogy megmentésük a lakosságot az éhhaláltól, eszükbe se jutott. Csak a szovjet hadsereg parancsnoksága szervezett közkonyhákat az éhezők számára, a katonai fejadagok terhére.

Még a tűzvonalon is átjöttek hozzánk a teljesen legyengült, csonttá-borré foggyott emberek a megszállott kerületekből, de a hitleri pribékek tüzet nyitottak a felénk tartó fegyvertelen csoportokra. Az emberek oda mentek, ahol enni kaptak. Szörnyű volt. Megátkoztam a háborút, megátkoztam a kirobantóit is...

1945. február 13-án a németek, egy sikertelen kitérésű kísérlet után, megadták magukat, s mi még aznap elindultunk a Balaton felé. Most már Magyarország egész területének felszabadításáért folytak a harcok. 1945. március 18-án a Balaton délkeleti partján, Lepsény közelében súlyosan megsebesültem. Bűszke vagyok arra, hogy nemcsak a hazámért, hanem a magyar nép boldogságáért is hullattam véretem.

Nem tudom, miért, de úgy érzem, mi a magyarokkal valamiképpen rokonok vagyunk. Nálunk egy-egy kirgiz újszülöttnek néha a „Magyar” keresztnévet adják, az egyik kirgiz törzset pedig magyarnak hívják. Senki sem tudja, miért. Emellett sok olyan szó van a kirgiz nyelvben, amelyet a magyar is használ: árpa, alma, szakáll, ata (atya) stb. Mindezek a hasonlóságok szívünket nagy melegséggel és a közelség varázserejével töltik el. Testvérek vagyunk.

Magyarországnak a német fasiszta megszállás alóli felszabadulása 25. évfordulója alkalmából forró üdvözetemet és jókívánásaimat küldöm, kirgiz köszönettel: Szalam! Őszintén kívánok sok boldogságot, jólétet és örömet a testvéri magyar népnek és minden egyes magyarnak. Erősödjék és virágozzék a testvéri szocialista országok népeinek barátsága!

Fordította Hegyi Béla

A BÉKE ÉS A HÁBORÚ KÉRDÉSÉRŐL

Elmondta DÉRY TIBOR

Az alábbi felszólalás 1946-ban a Magyar Írók Szövetsége debreceni ülésén hangzott el. Állásfoglalását békeről és háborúról ma is időszerűnek és nemcsak minden író, de minden gondolkodó ember számára irányt mutatónak érezzük; ezért közöljük újra — az írói felelősségtudat dokumentumaként is — Déry Tibor engedélyével.

Írók vagyunk, tehát sokféle s bonyolult véleményünk van a világ dolgáról. De talán nem tévedek, ha feltételezem, hogy mindannyiunkban, bajaink és örömeink alján egy közös, súlyos gond lappang, amely tekintet nélkül pártállásunkra, politikai véleményünkre, egyformán emészti teremtő kedvünket, egyformán szorongatja lelkiismeretünket: a béke és a háború kérdése ez.

Akik itt összegyűltünk, valamennyien két világháborút értünk meg. A világ legszétlenebb pazarlásában vettünk részt, és ha voltak is köztünk, akik csak tanúként, s ha elmondhatjuk magunkról, hogy megfizettünk érte: de valamennyien viseljük a felelősséget. A felelősséget a múltért és hetediziglen a jövőért. Mert üres szó és henyé gondolat volna a felelősség viselése, ha beérnők a büntudattal, amelyik nem igyekszik megváltani magát. Terméketlen önsanyargatás volna, ha nem válna példázattá és tanulsággá.

Ritka boldogtalan korban éltünk. Aki közülünk, gyermekként, csak bokáig állt az első világháborúban — amelyet egykedvű gúnnyal „kis világháborúnak” neveznek, mert csak tízmillió ember pusztult el benne — az ifjúkorára fejjel belenőt a másodikba; de vannak közöttünk, akik mind a kettőben derékig álltunk. Tisztelt Kartársaim, az a véleményem, hogy aki ezt túlélte és író tudott maradni nemcsak mesterségből, hanem hivatásból is, az többé ebben az életben nem írhat le egy olyan sort, amelyet ne festett volna meg a kiömlött vér, amelynek alján ne fortyogna a büntudat, amelynek kezdetét és végét, akármilyen játékos és szelíd is, ne az az elhatározás szabályozná: hogy egy harmadik háborút nem akarunk megélni. S nemcsak személy szerint nem akarjuk megélni, hanem utódainkban sem, mert hetediziglen felelősek vagyunk.

Sokat beszélnek, írnak arról, s nem egészen jogtalanul, hogy nemzetünket sok más népnél kisebb felelősség terheli mind a két háborúért, hogy a magyar akaratára ellenére sodródott bele mind a kettőbe, szerencsétlen történelmi körülmények nyomására, s hogy a nép s a háborúra szorító bitang uralkodó osztályok között nagyobb volt nálunk az ellentét, a kettő történelmi akaratára eltérőbb, mint más nemzetekben. Tisztelt Barátaim, ha ez igaz, akkor bennünket, magyar írókat a többi nemzet íróinál kétszeresen súlyosabb felelősség terheli. Súlyosabb, mert nem tudtuk megfogalmazni a nép akaratát, nem tudtuk öntudatosítani benne szándékait, nem tudtuk felébreszteni torpadságából, és mert hallgatásunkkal, közönyünkkel, vagy fásultságunkkal az urak szekerét toltuk, a nép ellen akaratlanul bűnpártolói lettünk a háborúnak. És ezért kellett eltűnnünk, hogy a nemzet a leg-sutább, száználmasabb szerepbe öltözzék be, amely csak azért nem volt szárandó, mert eredményeiben olyan felháborító volt: a kedvetlen harcossé, aki tudja, hogy vesztett ügye van, a zsoldosé, aki tudja, hogy nem kapja meg a zsoldját, és az öngyilkosé, aki nem tudja, hogy miért ugrik a kútba. Ezt kellett végignéznünk, mert száz éve, kevés kivétellel, szóltalanul néztük azt, ami történt, s ha szóltunk, rosszul vagy későn tettük.

Felteszem a kérdést: akadhat-e egyetlen író, aki méltó e névre s akadhat-e különösen magyar író, aki hasonló helyzetben, két világháború tapasztalataival a bőrében, most merné vállalni a néma tanú szerepét? A két háború előtt felhozhatta mentségére, hogy a kor szelíd felszínre elringatta, de akadhat-e ma e névre méltó író, aki számot vetve a múlttal, ne igyekeznék szembenézni a jövővel? Aki ne iparkodnék megvizsgálni, hogy a világ miért vált négy éven és hat éven át dühöngő örültek korcsmájává, hogy nemzete mint került bele ebbe a vitustáncba és végül miként eshetett, hogy maga oly rosszul szolgálta a világot, népet és önnönmagát.

Négy évvel a világháború kitérőse előtt, 1935-ben Babits Mihály egy békekiáltványt írt, amelyet a Népszövetséghez akart elküldeni. Terve az ellenforradalmi országban nem valósulhatott meg, néhány író aláírta, de a kurta ésszel politizáló polgárság és a szolgálta értelmiség elutasította, az ezer hajszálcsovön szívár-

gó hideg terror pedig kedvét és bátorságát szegve még azoknak is, akik egyébként egyetértettek vele. Babits nem volt szocialista, de a háború okainak vizsgálatában elérkezett oda, hogy teljes meggyőződéssel, világosan és félreérthetetlenül leírhatta:

„A mai háború nem otthonunk védelmét, hanem otthonunk áldozatul dobását jelenti. Éppen ezért hangos szóval ítéljük el azt is, aki a háborút, vagy háborús érzületet nemzeti jelszavak szép köpenyébe takarja. Az új világháború nem nemzeti, hanem nemzetközi ügy: nemzetközi üzletcsoportok és érdekszövetségek harca. A szegény nemzetek csak mint áldozatok kerülnek bele. Aki a nemzet szent nevét keveri ezekbe az aljasságokba s az emberiség ellen készülő merényletet nemzeti frazeológiával szépíti: a mi szemünkben nem lehet más, mint hazaáruló és nemzetgyalázó”.

Négy évvel a háború kitörése előtt szólalt meg ez a hang. S ma, alig egy évvel a háború után kötelességemnek érzem újra megszólaltatni. Oly erősen, ha lehetne, hogy túlkialtsa azt a másik hangot, amely épp ma a Bikini-szigetek felől fut szét a világba, az atombomba próbarobbantását. S csatlakozni szeretnék Babits hangjával, a magaméval, valamennyiünkével azoknak az amerikai, angol, francia és más nemzetiségű atomtudósoknak a hangjához, akik Joliot-Curievel az élükön sztrájkot fogadtak arra az esetre, ha az államok az atomerőt háborús célokra akarnák felhasználni.

Tisztelt Barátaim! Ma egy harmadik világháború lehetőségét még csak megemlíteni is olyan káromlása a tisztességnek, a józan észnek és az emberiség erkölcsi erejének, oly felmagasztalása a becstelenségnek, a butaságnak és a gonoszságnak, hogy az ember belepírul, hacsak kimondja is a szót. De nekünk íróknak vállalnunk kell ezt a szégyenteljes feladatot is; túl sokat vétettünk renyheségünkkel és felelőtlen optimizmusunkkal. A világot meg kell ismerni, hogy megváltoztathassuk. Akár ábrázoljuk, akár átköltjük, meg kell tanulnunk az egész skálát, amely a pokoltól a mennyországig fut.

Lehetetlen fel nem ismerni, hogy mindaz, ami ellen mi küzdünk, a faji elvakultság, a nacionalista gőg, a társadalmi elnyomás, a tőke kapzsisága, az tehát, amit politikai köznyelven ma fasizmusnak nevezünk, újra ökölbe szorítja kezét. Egy célirányos politikai akarat szervezkedik a nép, a népek ellen, tapasztalatainak minden mesterfogásával, évszázados gyakorlatban szerzett ravaszságával. Önmagában véve nem volna ellenfél, ha nem szerződhetnéne fegyvertársaiként egyik oldalán az emberek közönyét, figyelmetlenségét, jóhiszeműségét, a másikon a nyomor és a szenvedés nevére, de a keserűséget és dühöt. A haza féltése nyilvánvalóan jogos és természetes érzés, de a hazafiúi aggodalom ürügyén ma már mindenféle új nacionalizmusok keletkeznek, mindenfelé féktelen sovimisztia izgatás folyik. A békeszerződések még meg sem kötötték és máris jobbról és balról, Ausztriából, Olaszországból, Franciaországból, Afrikából és Ázsiából azt halljuk, hogy: sohasem fogunk lemondani... sohasem fogunk belemenyugodni... sohasem fogjuk megengedni... Ismerjük ezt a hangot, hat évig egyebet sem hallottunk Hitler gramofontorkából. Hat évig s aztán elindította a háborút. S most még egy háborúba akarnak taszítani bennünket? Még egyszer felszítani a faji gyűlöletet, a faji gőgöt, vizzályt kavarni, egymás ellen uszítani a halálrafaradt embereket, azokat, akik végre dolgozni akarnának és a gyermekeiket felnevelni?

Aki komolyan szereti hazáját, annak tiltakoznia kell a hazaszeretetnek e gyűlöletes, aljas kiferdítése ellen, mint ahogy nemzete nevében nem engedheti meg azt sem, hogy valaki — csak azért, mert e nemzet tagja, mert magyarnak született — tönkretelhesse e nemzetet. Még akkor sem, ha ez a magyar történetesen író volna.

Lehet, hogy a küszöbön álló békeszerződés sebeket fog ejteni a nemzet testén. Megint csak Babitsot idézem:

„Talán egy új világháborútól reméljük visszanyerni azt, amit az első elvett? Nincs magyar, aki ezt kívánná... Nem bírhat hallgatásra az a gondolat, hogy szavunk csak növeli a nyugtalanságot s úgysem tehet semmit a háborús végzet ellen. Nagyon jól tudjuk, hogy valamennyien, akarva, nem akarva állandóan tesszünk valamit, ha nem ellene, akkor mellette. A beszéd maga itt már cselekedet és a nyugtalanság kötelesség. A háborút emberek csinálják, emberek készítik elő, egy emberi hangulat légkörében, amely előre belemenyugszik s ezáltal lehetővé teszi. Minden szavunk erősítheti, vagy gyöngítheti ezt a hangulatot; aki legkisebb közlünk, az is hozzájárul észrevétlenül az általános hatáshoz.”

Tisztelt Barátaim! Nincs magyar, aki egy második világháborút kívánna, mondja Babits. Tudjuk, hogy sajnós volt és attól félek, hogy ma is akad s hogy még többen vannak, akik kötélnék állnának, nemcsak nálunk, hanem szerte az egész világon. Ezek ellen, a háborút előkészítő utolsó pokolfajzat ellen, a kufárok ellen, akik nem sajnálják a más bőrét, akik gyávábbak, mint maga a gyávaság, akik a haszonért az anya méhéből eladnák a magzatot, ezek ellen nekünk iróknak, a világ minden e névre méltó írójának össze kell fogjunk. De idejében, amikor még nem késő. A körmükre kell néznünk, szemmel kell tartanunk azt az egész alattomos szellemi munkát, amellyel az embereket megkörnyékezik, végighajszolják minden, a háborút megelőző lelkiállapoton, és amikor a visszafelé út már járhatatlanná válik, beletaszítják őket a gödörbe. Szinte észrevétlenül, lassan viszik a világot a háborúba és ezért kell őket még az út legelején megállítani. Munkánkhöz türelem, kitartás és szenvedély kell és az a meggyőződés, hogy az ember eredendően jó és méltóbb sírhelyet érdemel, mint a gázkamra, a bombatölcsér vagy egy beomlott pince.

SZÁMUNK ÍRÓIRÓL. — Boda László teológiai tanár az esztergomi szemináriumban. 1969 januári számunkban „Emberi boldogság”, májusi számunkban „A strukturalizmus irányvonalai és a keresztény gondolkodás” című tanulmányát közöltük.

Rezek Román bencés professzor Sao Paulóban (Brazília). Nemzetközileg ismert Teilhard kutató. Magyarra fordította Teilhard eddig közzétett tanulmányait és több kiadatlan szöveget. Megjelent fordításában „Az isteni milió” (Benne élünk címmel, Párizs-Bécs, 1965) és „Az emberi jelenség” (Washington, 1968); sajtó alatt van „A Mindenség himnusza”. Sorozata, a „Sodródó világ” (eddig 15 kötet) Teilhard nagy témaköreit kommentálja.

Takács Gyula József Attila díjas költő. 1968 májusában közöltük legutóbb verseit; utolsó kötetét (Villámok mértana) 1968 júliusi olvasónaplónkban ismertettük.

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

Az esztergomi érsekség a török elől sok más egyházi intézménnyel együtt szintén kénytelen volt az ország nyugati szélére költözni, s egészen a múlt század első negyedéig Nagyszombatban működött. Visszatérésének másfélszázados évfordulója alkalmából e visszatérés történetét írja meg, és legfőbb szorgalmazójának, Rudnay Primásznak az arcképét rajzolja meg Prokopp Gyula. — Szekularizáció, kereszténység és marxizmus, a keresztény gondolkodás távlatai a szekularizált világban: ezekkel az alapvető, és a dialógus szempontjából is elsőrendűen fontos kérdésekkel foglalkozik tanulmányában Nyiri Tamás. — Az ismert irodalomtörténész és kritikus, Pomogáts Béla Juhász Ferenc lírájának legújabb szakaszáról ír tanulmányt. — „Ki voltaképp az Isten?” címmel tanulmányt közlünk mai keresztény gondolkodók istenkereséséről, Bonhoeffer, Gogerten és mások élményét és szemléletét ismertetve; közöljük Borovi József és Csanád Béla vallásszociológiai fölméréseit; a Szentatya levelét, a Diakonia folyóirat összefoglalását a cölibátus kérdéséről, és hozzászólást a probléma magyar vonatkozásáról; Benkő István a Nobel díjas japán író, Kawabata Jaszunárit mutatja be, Medvigy Mihály pedig „Moszkvában — kolostorról kolostorra” címmel ír úti élményeiről és tapasztalatairól.